

İRAN İSLAM DEVRİMİ VE ŞİİLİK

Prof. Dr. Hasan ONAT*

Özet

Bu çalışmada yirminci asrın en önemli olaylarından olan İran İslam Devriminin oluşum süreci ve sonrası anlatılmaktadır. Bu süreç Mezhepler tarihi metodu olan zaman mekan irtibatı çerçevesinde Şiilik esas alınarak işlenmiştir.

Anahtar kelimeler: İran İslam Devrimi, Şiilik.

Abstract

Islamic Revolution in Iran and Shi'ism
In this study, the Islamic Revolution in Iran one of the most important events of the twentieth century are described with it's during and after formation process. This process was treated on the basis of the Shia contact under the method of Sects History such as connection time and place.

Key Words: Islamic Revolution in Iran, Shi'ism

Giriş

İran İslam Devrimi, 20. asrın en mühim olaylarından biridir. Pek çok kimse farklı alanlardan ve farklı perspektiflerden konuyu anlamaya çalışmaktadır. Konu sadece İran ve Ortadoğu açısından değil, İslam'ın geleceği bakımından da oldukça önemlidir. Biz, konuyu İslam Mezhepleri Tarihi'nin kendine özgü yöntemi doğrultusunda, fikir-hadise, zaman-mekân irtibatı çerçevesinde anlamak ve anlatmak istiyoruz. İran İslam Devrimi'nin oluşum sürecini ve sonrasını, daha çok Şiiliği esas alarak okumaya çalışacağız. Şiilik gibi kökü derinlerde olan bir mezhebin bir devrimin motoru olarak iktidar ideolojisine dönüşmesini, toplumsal yapının yeniden inşasında başat unsur haline gelmesini bir süreç dâhilinde anlamaya çalışmak gerçekten heyecan verici. Şiiliğin iktidarı nasıl değiştirip dönüştürdüğünü görmek pek zor değil; acaba iktidar da Şiiliği dönüştürüyor mu? İran İslam Devriminin oluşum sürecinin ve daha sonraki gelişmelerin doğru anlaşılması, hem İslam'ın, hem de Müslümanların

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri.

geleceği açısından büyük önem arz etmektedir. Son bir asırda yaşananlar, en azından geçmişteki tecrübeler kadar önemli olmanın ötesinde, Müslümanların varlık-yokluk çizgisinde gidip geldikleri bir süreci işaret etmektedir. Yaşanan acı tecrübeler, gittikçe derinleşen bir tepkiselliği beslemektedir. İslam'ı özgürlük ve adalet üzerinden okumayan ve yaratıcı yetilerini etkin kullanamayan Müslümanlar, tarihsel akışa maalesef yakarak, yıkararak, yok ederek katılmış olmaktadır.

1979 yılında gerçekleşen, İran'ın adını "İran İslam Cumhuriyeti"ne dönüştüren İran İslam Devrimi, bütün İslam dünyasında ciddi bir heyecan dalgası yaratmıştır. 3 Aralık 1979 tarihindeki referandumla kabul edilen Anayasa'nın hiç değiştirilemeyecek 12. maddesine göre İran'ın resmi dini İslam, mezhebi ise "Caferilik" (İsnaaşeriyye)dir. İran'ın kendisini, Müslümanların %10-15'ni oluşturan Şiiilerin hamisi olarak gördüğü, kolayca anlaşılabilir bir husustur. Pakistan'da, Irak'ta ve Suriye'de bazı Müslümanların birbirlerini Şii, ya da Sünni oldukları için öldürdüklerini görmezlikten gelmek mümkün değildir. İktidar hırsını, bireysel ve toplumsal planda en iyi kamufle edebilecek aracın din olduğu gerçeği, egemenlik ve ekonomik çatışmaların mezhepler üzerinden meşrulaştırılmasını mümkün kılmaktadır. İran ve Suudi Arabistan'ın egemenlik ve çıkar çatışmaları, her ne kadar Şii-Selefi kutuplaşması olarak isimlendirilmeye çalışılsa da, mezhep farklılıklarının İslam dünyasını saracak bir biçimde çatışma sebebi haline gelmesini kolaylaştırmaktadır. Müslümanların her ne sebeple olursa olsun, birbirlerini öldürmelerinin önüne geçilebilmesi, İslam ortak paydası bilinciyle ve mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu gerçeğinin doğru anlaşılması ile mümkün olabilecektir. İran İslam Devrimi, hem gittikçe yoğunluğu azalsa da İslam vurgusu ile hem de Şiiğin resmi mezhep kabul edilmesi sebebiyle ilgiyi hak etmenin ötesinde, Müslümanların geleceği açısından bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Sadece İran değil, bütün İslam dünyası varlık-yokluk çizgisinde bir tercihle karşı karşıyadır; ya İslam sorun ve sorun kaynağı olmaktan çıkartılacak, Müslümanlar için özne olmanın, dolayısıyla yeni bir uygarlığın önü açılacaktır, ya da birbirilerini yiyerek var olabilecekleri yanılıgı, Batı'nın tüketici köleliğini kalıcı hale getirecektir.

İnsanı ilgilendiren hemen her olayın mutlaka birden çok sebebi, ya da anlaşılma biçimi vardır. Anlama esas itibariyle geriye/geçmişle dönük bir faaliyet olduğu için, yaşanan gerçekliklerle ya da geçmişle, onun anlaşılma biçimi ve anlaşılmanın anlatılması arasında her zaman ciddi farklar olacaktır. Bu bağlamda hiç kuşkusuz İslam Devrimi'nin de ekonomik, dinsel, siyasi vb. pek çok sebebi mevcuttur. Bu sebeplerden birisinin de Şiilik olduğu bilinmektedir. Devrimin oluşum süreci ve sonrası dikkate alındığında, kökü mazinin derinliklerinde olan Şiilik gibi bir mezhebin etki gücünün büyüteç altına alınmaması ciddi bir eksiklik sayılacaktır. Bu doğrultuda Şiilik, ister istemez uluslararası ilişkiler bağlamında da öne çıkmış olmaktadır. İslam Devrimi'nin kurumsallaştırmaya çalıştığı "Devrim İhracı"nın yanında, özellikle Orta Doğu'da olup biteni doğru anlayabilmenin en mühim anahtarlarından birisinin Şiilik olduğunu hatırlamakta fayda vardır.

Öte yandan İran'da kültüre esas karakterini ve rengini kazandıran Şiilik, aynı zamanda resmi ideoloji niteliği de taşımakta; devlet toplumsal yapıyı düzenlerken Şiiliği esas aldığı gibi, Şiiliğin ve Şiilerin geçmişten süzülüp gelen farklılaşmaların ve çatışmaların da yeniden canlanmasına vesile olmuştur.

İktidarın birleştirici olduğu kadar ayrıştırıcı bir yönünün de mevcut olduğu göz ardı edilmemelidir. Her ne kadar İran İslam Devrimi ile birlikte "Usuli" gelenek iktidarda ise de, Ahbari gelenek de varlığını zaman zaman hissettirmektedir. Hatta "reform" tartışmalarının ve dış tehditlerin Ahbari çizgiye ilgiyi artırdığı bile söylenilebilir. Ayrıca, bir iktidar yorgunluğu ve buna bağlı aşınmadan da söz edilebilir. Mu'tezile örneği üzerinden düşünecek olursak, iktidara payanda olan mezheplerin iktidarla birlikte çökmeye ve tarihin tozlu raflarında yer almaya mahkûm olduğunu söyleyebiliriz. Şiilik bu bakımdan da ilgi odağı haline gelmiştir.

Asıl üzerinde kafa yorulması gereken husus ise, otuz yılı aşan bu sürede, dinin olup bitenden, egemenlik kavgalarından, çıkar çatışmasından nasıl ve ne kadar etkilendiği ya da olup biteni ne kadar etkilediği hususudur. Gözlemlerimiz, sadece İran'da değil, iktidarların İslamiyet'i meşrulaştırıcı bir araca dönüştürdükleri her yerde, dinin birleştirici vasfının zarar gördüğünü düşündürmektedir. Gerçek devrimin ve sonraki gelişmelerin "İslam"la özdeşleştirilmek is-

tenmesi, gerekse Humeyni'nin "Velayet-i Fakih" anlayışının gereği olarak devlette Şii otoritelerin etkin olması, iktidarın yanlışlarının "İslam"a fatura edilmesi riskini içinde barındırmaktadır. 1979'dan 2013'e kadar geçen süre, Şii ulemanın olduğu kadar, din ve siyaseti özdeş algılayan zihniyetlerin de bir sınavı olarak görülebilir. Suriye'de oluk oluk kan akarken, İran'ın ve Hizbullah'ın Esed rejimini desteklemesinin, İran'ın "devrim ihracı" doğrultusunda tek somut örneği olarak görülebilecek Lübnan'la ilgili olduğu kadar, İmamiyye-Nusayriyye dayanışması niteliği taşıdığını görmezlikten gelmek mümkün olabilir mi? İran'ın Şii'lere ve Şii'lerin yaşadığı yerlere ilgisi, çoğunluk oldukları halde siyasi egemenlikten yoksun Şii'lerin İran'a ilgisinden daha fazladır. İran, her ne kadar İslam üst kimliğine vurgu yapılsa da, kendi iç bütünlüğünü Şia üst kimliği ile korumaya çalışmaktadır. Belki de Şiilik vurgusunun gittikçe daha fazla ağırlık kazanması, etnik kaygılarla ilgili olmalıdır. Türkler, Farslar, Kürtler ve diğer etnik gruplar, Şii kimliği sayesinde bir arada tutulmaktadır. Ancak İran'da %10-15 oranında Sünni Kürt ve Türkmenlerin de yaşadığı pek akla gelmemektedir.

Diğer taraftan, "İran İslam Devrimi ve Şiilik" konusunda özellikle Amerika'da ve Avrupa yüzlerce, binlerce çalışma yapılmıştır. Ne var ki konunun Türkiye'de yeterince araştırıldığını söyleyebilmek pek mümkün değildir. Bu konu ile ilgilendiğini söyleyenlerin önemli bir kısmı, İran coğrafyasının 16. asırda bir Türk devleti olan Safeviler tarafından zorla Şiileştirildiğinden bile habersizdir. Bu mesele, Türkiye açısından hayati önem taşımaktadır. İran'la Türkiye'nin ortak tarih ve kültür köklerinin ötesinde, iki komşu ülke olarak birbirlerini tanımaları, anlamaları ve sağlıklı işbirliği içinde olmaları her iki ülkenin ve bütün Orta Doğu'nun yararına. Ayrıca Türkiye'de Cafferî vatandaşlarımız da mevcuttur.

İran İslam Devrimi'nin Oluşum Süreci ve Şiilik

İran İslam Devrimi, "Şah'ın gitmesi" konusunda görüş birliğine varmış çok farklı kesimlerin ortaklaşa çabaları sonucu gerçekleşmiştir. İşin içinde Marksistler, sosyal demokratlar gibi sol çizgiden gelenler, Halkın Mücahitleri gibi kendilerine göre İslami ideallerin silahla gerçekleştirebileceğini savunanlar ve geleneksel Şii ulemanın rehberliğinde örgütlü Şii Müslümanlar vardır. Toplumun bu çok

farklı katmanlarını birleştiren en önemli iki unsurun Batıya ve dolayısıyla Şaha yönelik öfke ve Şiiliğin kendine özgü protest yapısı olduğu hemen belirtebilir. Hamid Dabashi'nin şu tespitleri üzerinde düşünmeyi hak etmektedir: “Devrim olmuş, şahlık çökmüş ve arkasından da bir İslam Cumhuriyeti gelmiştir. Burada sorulması gereken esas soru, devrimin nasıl vaki olduğuna tutarlı bir açıklama getirecek olan siyasi anlatının ne zaman başladığıdır? CIA destekli 1953 darbesini kalkış noktası aldığınızda, devrim esasen ulusçu bağlamda yorum bulur. Ayetullah Humeyni'nin önderliğindeki 1963 ayaklanmasından hareket ettiğinizde ise, devrim ister istemez bir Şii (İslamcı) ayaklanması olarak okunur. Öte yandan çıkış noktası olarak 1971 Siahkal isyanını aldığınızda, devrim bu defa da belirgin bir Marksist karakter kazanır. (Ben devrime ilişkin okumamda bu üç tarihi bir arada ele almaktan yanayım.) Hangi tarihi başlangıç noktası olarak telakki edersek edelim, devrimin rehine krizinden (1979-80) sonra sistematik ve şiddetli bir şekilde İslamlaştırılmasının, devrimci hareket sürecine tümüyle İslamcı bir eğilim atfetmemizi sağlayacak minvalde okunamayacağı kesindir. 1979 Devrimi çeşitli ekonomik, toplumsal ve ideolojik kaynak ve amaçlardan doğan bir ulusal kurtuluş hareketiydi. Devrim sürecine katılan güçlü ve amansız bir İslamcı grup bütün diğer gruplara (cebren ve kurnazlıkla) üstün gelerek, devrimi istediği istikamete yöneltmiş ve ona ‘İslam’ devrimi demiştir.”¹

Devrimi anlama çabaları, içinde devrimin tarihini inşa etme arzusunu da barındırdığı için, yorumlar çoğu zaman yazarın durduğu yere, beklentilerine ve arzularına göre farklılık arz edebilmektedir. Daha önce de ifade etmeye çalıştığımız gibi böylesi bir kitle hareketi hiçbir zaman tek bir sebebe indirgenemeyeceği gibi, ortaya çıkan sonucu esas alarak, süreci bütünüyle Humeyni'nin liderliğine bağlamak da birtakım gerçekleri görmezlikten gelmek anlamına gelecektir. Ancak Humeyni faktörünü devre dışı bırakmak asla mümkün değildir. Şiiliğin karakteristik özellikleri ve protest yapısı olayı anlamayı kolaylaştıran en mühim faktörlerden birisidir.

¹ Hamid Dabaşı, *İran: Ketlenmiş Halk*, çev. Emine Ayhan, İstanbul, Metis, 2008, s. 161.

Devrime giden süreçte Humeyni'nin ismi Kum'da, 1963 yılındaki pek çok kişinin ölümüne yol açan Şah karşıtı olaylarda öne çıkar. Humeyni, takiyye'den vazgeçilmesini söyleyerek ulemayı ve halkı açıkça şaha karşı tavır almaya çağırır. Sonunda hapis ve sürgün hayatı vardır. Önce Türkiye'ye, sonra da Irak'a sürgün gider.

Humeyni'nin, daha sonraki İslam Devrimi ile olgunlaşacak ve uygulama imkânı bulacak olan siyasi fikirleri özellikle Irak'taki sürgün döneminde olgunlaşır. Burada öğrencilerine ders olarak da okuttuğu ve berraklaştırdığı görüşleri, *İslam Fıkında Devlet* adıyla Türkçeye çevrilen kitabın da ortaya çıkmasını sağlar. Humeyni, siyasetle, devlet yönetimiyle ve ulemanın devlet yönetimindeki yeri ile ilgili düşüncelerini, teorik çerçevede "velayet-i fakih" kavramı ile ortaya koyar. Humeyni'ye göre, "İslam dünya görüşünün önemli bir konusu da yönetimdir ve Kur'an ve Sünnet, yönetime ilişkin nice ilkeler ihtiva etmektedir."² Humeyni bu konuda şöyle der: "Kur'an-ı Kerim'de ve O'na ve Al'ine salat ve selam olsun, Allah Resulü'nün sünnetinde hükümet ve siyasete ilişkin o kadar çok hüküm vardır ki başka hiçbir konuda böyle değildir. İslam'ın ilk bakışta dar anlamda ibadete ilişkin görünen birçok ilkesi ve kuralı bile gerçekte toplumsal-siyasi nitelik de taşımaktadır. Bu hükümlerden ve niteliklerden habersiz kalınması, bunlara gereken önemin verilmemesi, bunca musibete sebep olmuştur. Resulü Ekrem (s.a) devlet yönetimi kurmuştur. Dış görünüşü bakımından, şekil bakımından, bu devlet de diğer devletler gibi idi. Ne var ki maddi bakımdan bu devletin hedefi toplum içinde tam adaleti sağlamak ve yaygınlaştırmak idi."³ Humeyni, İslam'ın reddettiği şeyin devlet ve yönetim değil, "şeytani yönetimler" olduğu kanaatindedir.⁴

Humeyni'nin din-devlet ilişkisi konusundaki görüşleri, asırlarca Şii toplumu, protest karakterine rağmen, daha çok iktidarlarla uzlaşmaya, pasif davranmaya iten Mehdi 12. İmam'ın gelmesini çabuklaştırmak için olumsuzlukların artması beklentisine karşı çık-

² Ayetullah Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ankara, 1989, s. 27.

³ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 46-47.

⁴ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 47.

maya, daha doğrusu onu kitleleri eyleme geçirecek şekilde yorumlamaya yönlendirmiştir. Humeyni'ye göre ulema, 12. İmam'ın gaybeti döneminde onun bütün yetkilerini üstlenmek durumundadır. O bu konuda şöyle der: “Resul-i Ekrem'in devlet başkanı sıfatı ile haiz bulunduğu yetkilerin Hz. Emir'den (Hz. Ali) ve Hz. Emir'in (s.a) yetkilerinin de fakihden fazla olduğunu düşünmek yanlıştır.”⁵ Humeyni'nin “velayet-i fakih” konusunda attığı adım, İran İslam Devrimi'ne giden süreçte olduğu kadar, belki de daha fazla devrim sonrası akışın belirlenmesinde etkin olmuştur. Bu aynı zamanda, Şiilik açısından da teori ve pratik açısından bir kırılma noktası olarak düşünülebilir. Humeyni. Vasiyet'inde şöyle ilginç bir ifade kullanır: “Bilmeleri gerekir ki bu İslam Cumhuriyeti yönetimi yıkılırsa, onun yerine özlenen ölçüler içinde bir İslami yönetim gelecek, O'na canım feda olsun Hazreti Mehdi'nin, Bakıyyetullah'ın rejimi gelecek ve bu İslami rejim bu efendi hazretleri ne buyururlarsa onu yapacak değildir, bunu beklemesinler, ummasınlar... İnşaallahu teala bütün yeryüzünü ıslah edecek olan zat (Hazreti Mehdi) zuhur ettiğinde sanmayın ki yine bir gün içinde bütün âlem ıslah edilecektir. Aksine, yine uğraşma, gayret ve fedakârlıklar bahasına zalimler alaşağı edilecektir. Sizler de bazı şaşkın ve bilgisiz kişiler gibi, o ulu kişinin, Hazreti Mehdi'nin zuhur etmesi için zulmün ve küfrün artmasına ve güçlenmesine gayret göstermek gerektiği, böylece âlem zulüm ile dolunca, Mehdi'nin zuhuru şartlarının gerçekleşeceği kanaatinde iseniz ne diyebilirim ki?”⁶

Humeyni'nin İslam Devrimi'ne bakışı, devrim ve Şiilik arasındaki ilişkiyi anlamaya yardımcı olacaktır. Humeyni şöyle demektedir: “Milyonlarla değerli insanın ve binlerce ölümsüz şehidin eliyle gerçekleşen, milyonlarla Müslümana ve Mustaz'aflara ümid aşıl原因an muhteşem İslam İnkılabı'nın önemi öylesine büyüktür ki; sözle ve yazı ile açıklanamaz... Biliyoruz ki bu yüce İnkılab evrensel sömürücülerin, emperyalist zalimlerin İran'dan ellerini çekmelerine sebep oldu. Bu konuda Allah'ın gaybi yardımları ile başarıya ve zafere

⁵ Ayetullah Humeyni, *İslam Fıkında Devlet*, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1979, s. 83-84.

⁶ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 100-111.

ulaştı... Şu halde hiç şüphe edilmemelidir ki İran İslam Inkılabı, bütün devrimlerden farklıdır. Bu farklılık, kendisini hem Inkılab'ın oluşum ve ortaya çıkışında, hem savaşımının niteliğinde, hem de Inkılab'a hâkim olan ülküde gösterir. Tereddüt yoktur ki bu ilahi hediye, gaybi bir bağış idi. Yüce Allah bu mazlum, sömürülmüş Millet'e bu gaybi hediyeyi inayet buyurdu.”⁷

Humeyni, Allah'ın gaybi yardımları ile gerçekleştiğini söylediği devrimin, dinle irtibatı konusunda şöyle der: “İslam ve İslami yönetim, ilahi bir tezahür, bir olgudur. İslam'ın ve İslami yönetimin yüzünde gerçekleştirilmesi, bunu gerçekleştirebilen bireylerin dünyada ve Ahrette mutluluklarını güvenceye bağlar. Bu kişilere öyle bir güç sağlar ki, bunlar zulme, sömürü ve yağmacılığa, her türlü fesada, tecavüze son verebilir, bu gibi davranışların kökünü kazıyabilir, kendileri için belirlenmiş olan ve kendilerinin de ülkü edindikleri tekâmül hedefine varabilirler. İslam öyle bir öğretiler ki ‘Tevhidi’ olmayan öğretilerin aksine, her türlü bireysel, toplumsal, maddi, manevi, kültürel, siyasi, askeri, iktisadi ilişki ve görünümde söyleyecek sözü ve denetim yetkisi vardır...”⁸ Şu ifadeler de dikkat çekicidir: “İslam Inkılabı'nın bekasının bundan sonraki kalıcılığının ve sürdürülebilmesinin sırrı, özü, kazanılan zaferin özü demektir, her ikisi aynıdır. Zafer nasıl ve neden dolayı kazanıldı ise, korunması ve sürdürülmesi de aynı şey sayesinde olacaktır. Zaferin sırrını millet bilmektedir. Gelecek nesiller de tarihte okuyacaklardır ki, bu zaferin kazanılmasında iki temel öge etkili olmuştur. Bunlardan birisi, İslam'ın bu konuda ilahi öğretiye dayanan yüce bir ülkü ve tasarıya, İslami yönetim hedefine sahip oluşudur. İkinci temel öge de şudur: Bu hedef terk edilmemiş, ülkelerinin her yanında millet, söz birliği ve inanç birliğiyle, vahdet-i kelimeyle bu hedefe ulaşmak için oybirliğine varmış, bu hedef çevresinde toplanmıştır.”⁹

İran İslam Devrimi'ne giden süreçte baştan sona Şia'nın sembolik dili kullanılmasına rağmen, Humeyni'nin daha üst bir dil kul-

⁷ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 37, 39.

⁸ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 39-40.

⁹ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 41-42.

lanmaya gayret ettiği ve Şiilik'ten çok İslam'a vurgu yaptığı gözden kaçmamaktadır. Bu vurgu, Şiilik gerçeğinin göz ardı edildiği anlamına gelmemektedir. Vasiyet'ine yazdığı önsöze "sakaleyn hadisi" ile başlayıp, "bu hadis bütün insanlık için ve özel olarak da hangi mezhepten olursa olsun bütün Müslümanlar için kesin huccettir" diyen Humeyni Kerbela'yı anma törenleri ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Kerbela olayının anısının canlı tutulması için imamlar bu yolda öğüt vermişlerdir, İmam Huseyn'in İslam Tarihi'ndeki kahramanlık destanının unutulmamasını, hatırlanmasını öğütlemişlerdir... Hepimiz bilmeliyiz ki, İslam toplumundaki birlik, özellikle onlara selam olsun, on iki imama bağlı Şiilerin birliği, toplumsal ve siyasi anlamı olan bu gibi merasim ile korunacaktır."¹⁰

Devrime giden süreçte Ali Şeriatî'nin de çok özel bir yeri olduğunu hatırlamakta fayda vardır. Humeyni daha çok geleneğin dilini, Şii-örgütlü yapıyı kullanarak halka hitap ederken, Ali Şeriatî daha çok okumuş yazmış kesimleri hedef almıştır. Her ne kadar devrim sonrası adının anılması pek hoş karşılanmasa da, bu sürecin en etkin isimlerinden birisi, Hamid Algar'ın ifadesiyle "İslam İnkılabı'nın başlıca ideologu" Ali Şeriatî'dir. Asaf Hüseyin'in 1985 yılına ait şu tespitleri, devrimin sıcaklığına rağmen makul tespitlerdir: "Humeyni ve Şeriatî'nin İslamiyetle ilgili anlayışları birbirini tamamlamaktaydılar. Humeyni'nin halk üzerinde, Şeriatî'nin ise daha çok aydın kesim üzerinde etkili olduğunu kabaca söylemek mümkündür. Humeyni halkın adamıydı ve ömrü halkın dertlerine çare aramakla geçmişti. Çok sade bir dille konuşuyor, halk tarafından kolayca anlaşılıyordu. Öte yandan, Şeriatî bir akademisyendi ve entelektüellerin anlayabileceği İslami sembolizm yolunu seçmişti. Bu nedenle bu iki liderin ideolojileri toplumun farklı kesimlerini etkilemiştir."¹¹ Hamid Algar da, 1980 yılında verdiği bir dizi konferansta Ali Şeriatî'nin devrimin Humeyni'den sonraki en büyük şahsiyeti

¹⁰ Humeyni, *İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi*, s. 35.

¹¹ Asaf Hüseyin, *İran'da Devrim ve Karşı Devrim*, çev. Taha Cevdet, Pınar Yayınları, İstanbul, 1988, s. 115.

olduğunu¹² belirtir ve şöyle der: “Şüphesiz Ali Şerati, İslam İnkılabı tarihinde, gelecekteki tarihçiler açısından Ayetullah Humeyni’den sonra yeni ufuklar açabilen bir kişilik olarak işlenecektir. Çalışmasının tüm boyutları gözle önüne serildiğinde, içinde bulunduğumuz yüzyılın büyük İslam düşünürlerinden biri olarak kabul edileceğini, onun düşüncelerindeki çok sesliliğin, derinlik ve kapsayıcılığın Müslümanların şu an bildiği isimlerle –üstün olmasa bile- eşit olduğunu düşünmemiz uygun düşer.”¹³ Ali Şerati’nin, devrim sonrası süreçte, hakkının teslim edildiğini söylemeyeceğimiz gibi, maalesef itibarsızlaştırılmaya ve unutturulmaya çalışıldığını ifade etmek durumundayız. Ancak İran İslam Devrimi’nin iktidara taşıdığı muktedirler istemeseler de Ali Şerati, Müslümanların zihin dünyasında kalıcı bir yer edinmiştir. Onun engin tecessüsü, “eşsiz mücadele azmi” ile birleşmiş; asırların birikimine dayalı olan Şiiliğe bazen yeni boyutlar kazandırmaya çalışmış; bazen onu aşar gibi olmuş; bazen de Şiiliğin çıkmaz sokaklarında dolaşıp durmuştur. Belki de bu yüzden İran’da, kendi toplumu tarafından “gizli Sünnilik”le itham edilmiştir. “Ancak, Ali Şerati’nin günümüz Şiiliğinin çıkmazlarını iyi gördüğü ve tıkanan damarları açma çabasıyla orijinaliteyi yakaladığı, altı çizilerek belirtilmesi gereken bir husustur.”¹⁴

İran İslam Devrimi’nin temelinde yatan en önemli dinamiğin Şiilik olduğunu görmek zor değildir. Her şeyden önce devrim sürecinde etkin olan ulemanın gücü doğrudan Şiilikten kaynaklanmaktadır. Humeyni’nin ön plana çıkarttığı “Velayet-i Fakih” kavramını Şii-Usuli geleneğin içinde okumak ve anlamlandırmak gerekmektedir. Humeyni’nin mesajlarının halka ulaşmasında Şia’nın “Mercii Taklid” kurumunun etkisi asla göz ardı edilemez.

Devrimin en güçlü sembolü Hz. Hüseyin; en dikkat çekici sloganı “her yer Kerbela, her gün aşura”dır. Şehadetle ilgili Hz. Hüseyin’in adıyla sembolik değeri en üst noktaya çıkan algı, hem devrim süre-

¹² Hamid Algar, *İslam Devriminin Kökleri*, çev. M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İstanbul, 1988, s. 99.

¹³ Algar, *İslam Devriminin Kökleri*, s. 102.

¹⁴ Hasan Onat, *Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara, Diyanet Vakfı, 1993, s. 166.

cinde, hem de daha sonraki İran-İrak savaşında temel belirleyicilerden birisi olmuştur. Şah dönemindeki ve Carter tarafından “istikrar adası” olarak isimlendirilen İran, Amerika’nın desteklediği ve en modern silahlarla donatılmış bir orduya sahipti. Ama Humeyni parmak işaretiyle insanları sokaklara döküyor ve sonunda tablo farklılaşıyor, Şah ülkeyi terk etmek zorunda kalıyor. Bunu karikatürize eden iki örnek olay aktaracağım. Bunlardan birisi şudur: Humeyni İran’a indikten sonra, sokak çatışmaları var, askerler makineli tüfeklerle ekin biçer gibi sokak gösterisi yapan insanları biçiyorlar. Humeyni uzaktan bu sahneyi gözlüyor ve ağzından çıkan cümle şu “Evlatlarım! Açın göğüslerinizi, yırtın gömleklerinizi, Şah’ın askerlerinden size gelecek her kurşun sizi Hz. Hüseyin’e daha çabuk kavuşturacaktır.” Aslında devrimin en önemli sembol ifadelerinden birisi işte budur. Şimdi bunu, sadece bu verdiğimiz örneği dikkatlice analiz ettiğinizde pek çok hususu izah imkânı bulabiliyoruz. Gerçekten de “her yer Kербela” gibi... Devrimin gerçekleşme sürecinde en çok kullanılan ve dillendirilen şهادet motifidir. Şهادet, hem ölümlerin kutsanmasını ve meşrulaştırılmasını, hem de insanların cesaretle ölümün üzerine gitmesini sağlamıştır. Ben 1991’de İran’a gittiğimde, savaşın gerçek yüzünden geriye kalanları bir parça da olsa görme imkânı bulmuştum. Her yerde yas vardı ve her yer simsiyahtı; kolu kopmuş, bacağı kopmuş, yüzü gözü parçalanmış insanlarla karşılaşmamak imkânsızdı. 7 yıllık İran-İrak savaşı, yüzbinlerce Müslümanın hayatına mal olan, her iki taraftan da milyonlarca insanın yaralanmasına, zarar görmesine yol açan büyük bir trajedidir; şهادet algısı çerçevesinde biraz da olsa hafifletirilerek, yumuşatılarak kabul edilebilir hale getirilmeye çalışılmaktadır. Devrimin şaha karşı ayaklanan bir halk hareketi olarak örgütlü yapısının, bütünüyle Şiiliğe uygun olarak ve geleneksel Şiiilik çerçevesinde gerçekleştiğini görüyoruz. Dikkat ederseniz daha önceki oturumda da bir cümle kurdum; aslında çatışan mezhepler değil, çatışan iktidarlardır. Ama iktidarlar doğrudan dini açıkça din olarak kullanma cesaretine sahip olmadıkları için mezhep ve benzeri oluşumlar üzerinden insanların dini duygularını kendi kişisel iktidarlara veya grup, cemaat iktidarlara için çok rahat kullanabilmektedirler. Bu yüzden İslam dünyasının bu olayda da öne çıkan problemi, iktidar problemidir. Daha açık bir ifadeyle İran Devri-

mi'nin oluşum sürecinde benim okuduğum en önemli unsurlardan birisi, ön planda olan hususun güç ve egemenlik meselesi olduğudur. Buna benzer örnekleri günümüz İslam dünyasının pek çok yerinde kolayca bulabilirsiniz; siyasetin ne dini, ne imanı, ne vicdanı, ne vatani, ne de insafı ve adaleti var; başat belirleyici maalesef egemenlik hırsı olmaktadır. Siyasi gücü elinde bulunduranlar, çoğu zaman yaptıklarının doğru olduğuna, topluma düşen tek sorumluluğuna, onların yaptıklarını kabul buyurup, hoşnutluklarını iletmeğe olduğuna inanmaktadırlar. Yapıp edilenlerin meşrulaştırılabilmesi için maalesef her şey, hem de çok kötü bir şekilde kullanabilmektedir. Müslümanların geleceği açısından, din-siyaset ilişkisinin bir şekilde çözüme kavuşturulması, dinin siyasilerin ve birtakım güç odaklarının elinde oyuncak olmaktan çıkartılması gerekmektedir. Şahsi kanaatimi söylüyorum, parantez içi bilgi bu, aslında Müslümanların erken dönemde amel-iman ayrımı üzerinde konuşmaları ve o dönemle alakalı, büyük ölçüde Mürcci geleneğinin içerisinde oluşan o alt yapı zannediyorum Maturidi'ye şu sözü söyleten yapı olmalı; "diyanet ayrı, siyaset ayrı." Ama aradan geçen zaman zarfında bugün bile bu meseleyi herhalde kavramakta zorlanıyor olacağız. Devrim öncesinde ekonomik faktörler var, siyasi faktörler var, pek çok husus var ama devrimin motoru o dönemde Şiiliktir. Tekrar ediyorum iki açıdan; bir, örgütlenme tamamen Şiilik çerçevesinde olmuştur. İki, insanların sokaklara dökülmesi ve insanların canları pahasına o süreci gerçekleştirmesinde Şii unsurlar çok net kullanılmıştır.

İran İslam Devrimi Sonrası Şiilik

İran İslam Devrimi'nin üzerinden 34 sene geçti. "İslam Devrimi"nin hemen çökeceğini düşünenler hayal kırıklığına uğradılar ve sürecin uzaması ile ilgili sebepler aramaya başladılar. Devrimin başlangıcında dikkat çeken Humeyni'nin yüksek İslam vurgusunun güçlenerek devam edeceğini, Şiilik'ten öte "ümme" bilincinin öne çıkacağını hayal edenler de galiba hayal kırıklığına maruz kaldılar. İslam dünyasının hemen her yerinden heyecanla İran'a koşan pek çok kimsenin, sessizce İran karşıtı bir duruşa savrulduğunu görmek de ilgi çekici... İsterseniz, pek bahara benzemez ise de "Arap Baharı"nın bile İran İslam Devrimi ile irtibatlandırabilirsiniz. Ancak

bu zorlama bağlantı, kendinizi kandırmaktan başka bir anlam ifade etmez. Devrim ihracının da, Lübnan'ı ve Hizbullah'ı hesaba katmazsanız pek başarılı olduğu söylenemez. Bugün gelinen yeri anlayabilmek için devrim sonrası sürecin, olup biteni anlamayı kolaylaştıracak bazı önemli olaylarını ve kırılma noktalarını hatırlamakta fayda vardır.

Humeyni'nin Fransa'dan İran'a gönderdiği mesaj çok açık seçikti: "Şah gitmeli!.." Nitekim öyle oldu; 1 Ocak 1979'da Şah ülkeyi terk etti. 1 Şubat 1979'da da Humeyni Paris'ten uçakla İran'a döndü. Humeyni'yi on dört yıl önce sürgüne gönderen Şah, geri dönmek üzere İran'ı terk etmişti. Humeyni'nin yaptığı ilk işin Beheşt-e Zehra Mezarlığı'ndaki, gösterilerde ölenlerin mezarlarını ziyaret olduğunu belirtmeliyiz. Daha sonra Mehdi Bazergan geçici başbakan olarak atandı ve referandum süreci başlatıldı. 1 Nisan 1979'da halkın şahlıktan mı, yoksa İslam Cumhuriyeti'nden mi yana olduğu konusunda referandum yapıldı ve İran İslam Cumhuriyeti ilan edildi. 2 Aralık'ta da hazırlanan anayasa taslağı referandumla kabul edildi. 4 Kasım tarihinde bir grup öğrenci ABD'nin Tahran Büyükelçiliği'ni işgal ederek, çalışanları rehin aldı ve olay 444 gün devam etti. "Ayetullah Humeyni 1979-80 rehine krizini doğrudan kendi lehine çevirerek, bu yolla (1) mutlak otoritesine tehdit arz eden silahlı grupları acımasızca ve etkili bir biçimde devre dışı bırakmış, (2) ayrılıkçı Kürt hareketini sert bir şekilde bastırmış, (3) İslam Devrimi'ni 1953 darbesi nev'inden ABD destekli potansiyel bir darbeye karşı teminat altına almış ve (4) milletin yüce önderi olarak kendisine ve halefine ciddi bir yetki veren İslam anayasasını ivedilikle meclisten geçirmiş, böylece tek bir hamleyle 1979 devriminin ve Cumhuriyetin İslamileştirilmesini anayasal bir boyuta taşımıştı."¹⁵ 10 Mayıs 1980'te üniversitelerin İslam Devrimi'ne uygun hale getirilmesi ile ilgili süreç başlatıldı ve 2 yıl boyunca eğitim-öğretim faaliyetleri askıya alındı.

¹⁵ Dabaşı, *İran: Ketlenmiş Halk*, s. 181-182.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın konumuzu ilgilendiren bazı maddelerini şöyle sıralayabiliriz:¹⁶

Madde 1- İran Devletinin yönetim şekli, bir İslam Cumhuriyeti'dir. İran milleti, Kur'an'ın hak ve adil nizamına olan köklü itikadına dayanarak değerli Taklid Mercii Ayetullahiluzma İmam Humeyni'nin rehberliğinde gerçekleştirdiği başarılı İslam İnkılabının ardından, on ve on birinci Fervertin bin üç yüz elli sekiz Hicri şemsi -birinci ve ikinci cumadelula bin üç yüz doksan sekiz Hicri Kameri yılındaki referandumda, oy hakkına sahip olan kimselerin tümünün yüzde 98.2 ekseriyeti ile ona (İslam Cumhuriyetine) kabul oyu vermiştir.

Madde 2- İslam Cumhuriyeti (şu) hususlara imana dayalı bir nizamdır: 1-Tek Allah inancına, hâkimiyetin ve kanun koyma yetkisinin O'na mahsus olduğuna ve O'nun emrine teslimiyetin gereğine, 2- İlahi vahye ve onun kanunların açıklanmasındaki esaslı rolüne, 3- ölümden sonra dirilmeye ve (bu hususun) insanın Allah'a doğru seyrindeki yapıcı tesirine, 4- Hakikatta ve ahkâm koymada Allah'ın adilliğine, 5- Daimi İmamet ve Rehberliğe ve (bu hususun) İslam İnkılabının devamlılığına olan esaslı tesirine, 6- İnsanın yüksek şerefine ve değerinin Kitab'a, Resulullah'ın ve Masumların birlikte hürriyetine inanır.

Madde 5- Hz. Veliyy-i Asr'ın yokluğu zamanında (Allahü Teâla O'nu acilen göndersin) İran İslam Cumhuriyeti'nde, Veliyy-i Emr olma ve ümmete imamlık vazifesi; halkın ekseriyetinin kendisini rehber bildikleri ve kabul ettikleri, adil, takva sahibi, devrini iyi bilen, cesur, idareci ve tedbirli bir fakihin uhdesindedir...

Madde 12- İran'ın resmi dini İslam ve mezhebi Ca'feri (İsna-aşeri)'dir. Bu madde hiçbir surette değiştirilemez.

Bu anayasanın zikrettiğimiz maddeleri, İmamiyye'nin inanç esaslarına dayalı olarak hazırlanmıştır. Toplumun %85-90'nın İmamiyye (Ca'feriyye)'ye mensup olduğunu düşünecek olursak, her ne kadar devrimin adı İslam ise de, bu gerçeğin göz ardı edilmesi, herhalde pek mümkün olmazdı.

¹⁶ *İran İslam Cumhuriyeti Anayasası*, çev. Ömer Okumuş, İstanbul, Kayhan Yayınları, 1980.

Anayasa sürecinden sonra devrimin gidişatını etkileyen en mühim olaylardan birisi Irak-İran savaşıdır. 22 Eylül 1980'de Irak saldırısı ile başlayan ve 8 yıl süren bu savaş, her iki taraftan yüz binlerce insanın hayatına mal olmuş, milyonlarca insanın yüreğinde onulmaz yaralar açmıştır. Özellikle devrimden sonra kurulan bir tür sivil savunma gücü sayılabilecek Besic'in topladığı, çoğu 15-16 yaşlardaki gençler, çok kısa bir eğitimden sonra ön saflara gönderilmişler, "insan dalgaları" diye isimlendirilen bir taktik gereği, mayınlı alana giderek hayatlarını kaybetmişlerdir. "Bu delikanlı askerler, insanlardaki son duygu damlasını çıkartmakta çok usta olan mollaların, din, vatan ve Şiilerdeki şehitlik sevgisini kullanarak göreve çağırdığı, çoğunluğu köylü, işçi ya da alt orta sınıf ailelerden gelen gönüllülerdi."¹⁷ Bu savaş, Humeyni'ye, iç ihtilafları ve iktidar taleplerini kontrol altına alma, hatta önemli bir kısmını itibarsızlaştırarak sindirme imkânı sağlamıştır. "İmam Humeyni'nin iktidar döneminin (1979-1989), hemen hemen bütünüyle Irak'la yapılan savaş süresine denk geldiğini unutmamak gerekir. Bu savaş Humeyni'ye milliyetçilikle İslam arasında bir sentez yapma, aynı zamanda da muhalefeti devrimin ve İran'ın düşmanları safına atarak gözden düşürme fırsatı vermiştir. İran, Irak ordusunu püskürtmeyi başarır ve 1982 Temmuzunda düşman topraklarına girer. Gerçek anlamda direniş savaşı kazanılmıştır. Ama İmam Humeyni savaşın sürdürülmesini devrimci ve Mesihçi sözlerle formüle eder: "Kudüs yolu Kerbelâ'dan geçer" savaş sloganı olur. İlan edilen savaşın amacı bundan böyle Saddam Hüseyin rejiminin devrilmesi ve İslam devriminin bütün Ortadoğu'ya yayılmasıdır."¹⁸ Bu savaş, hiç kuşkusuz devrimin ilk aşamasında Şiiliğin tarih boyu muhalif duruştan beslenen protest yapısının açığa çıkmasını, Kerbelâ ve Hz. Hüseyin üzerinden şehitlik algısının iyice derinleşmesini, kök salmasını sağladı. Ancak gelişmelerin umulduğu gibi olmaması, büyük bir hayal kırıklığını da beraberinde getirdi. Devrimi Allah'ın gaybi yardımı ile

¹⁷ Baqer Moın, *Son Devrimci Ayetullah Humeyni*, çev. O. C. ÖnerToy, İstanbul, Elips, 2005, s. 239.

¹⁸ Oliver Roy- Farhad Khosrokhavar, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Metis, 2013, s. 28-29.

izah eden Humeyni, barışı kabul etmeyi de “Allah’ın isteğini kabul” olarak değerlendirmiş ve sonucu kabul etmenin zehirden acı olduğunu, ancak Allah için bu zehiri içtiğini belirtmiştir.

Ayetullah Humeyni, 4 Haziran 1989’da öldü. Cenaze töreninde izdihamdan hayatını kaybedenler oldu; bir ara Humeyni’nin kefeninden bir parça kopartmak isteyenlerin yüzünden cenazenin ayakları açıkta kaldı. İnsanlar Tahran sokaklarında adeta bir sel olup aktılar.

Hamid Dabaşı Humeyni’nin vefatı ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapar: “Humeyni 1989’da öldüğünde, İran’daki bir şey de artık ölmüştü. Son derece kıymetli olan bu şey, iki yüz yıllık sömürgecilik karşısı modernliğin filizi, bütün inanç ve düşüncelere kucak açan kozmopolit kentliliğimizdi.”¹⁹

Humeyni’nin ölümünden sonra Hamaney “Rehber” olur, Ali Ekber Haşimi Rafsancani de Cumhurbaşkanı seçilir. Bu dönem daha çok savaşın yaralarının sarılmaya çalışıldığı ve devletin yeniden yapılandırıldığı bir zaman dilimi olarak akıllarda kalmıştır. Ancak 1990’lardan itibaren, devrimi destekleyen hatta Abdülkerim Suruş gibi süreçte etkin rol alan bazı isimler, yavaş yavaş eleştirel duruşlarını göstermeye, farklı düşüncelerini dillendirmeye başlamışlardır. Suruş’un, anlamanın tarihsel olduğu tezinden hareketle kaleme aldığı *Kabz-ı Bast-ı Teorik-i Şeriat* isimli eseri 1990 tarihinde yayınlanmıştır. Suruş’un bireye vurgu yaptığını, demokrasiyi savunduğunu, İslam ile moderniteyi birleştirmek için çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür.²⁰

1997 yılında Muhammed Hatemi’nin cumhurbaşkanı seçilmesi ülke içinde ve dışında farklı bir heyecan dalgasına yol açmıştır. Hatemi’yi destekleyenlerin bir kısmı onun seçilmesinin 1979 Devrimi kadar önemli olduğunu söyleyerek, bir reform süreci beklentisi içine girmişler; devrimin çekirdek kadrosu ise gelişmeleri devrimin tartışmaya açılması ve amacından uzaklaşması şeklinde yorumlamış-

¹⁹ Dabaşı, *İran: Ketlenmiş Halk*, s. 196.

²⁰ Dabaşı, *İran: Ketlenmiş Halk*, s. 206; Sami Oğuz-Ruşen Çakır, *Hatemi’nin İran’ı*, İstanbul, İletişim, 2000, s. 124 vd.

tır.²¹ Hatemi'nin, 23 Mayıs 1998'de Tahran Üniversitesi'nde öğrencilere hitaben yaptığı konuşmadan dikkat çekici bazı pasajlar, onun görüşleri hakkında bize bir fikir verebilir: "Tarihsel deneyim, orta çağlarda dinin yenilmesi ve gerilemesinin nedeninin, din ve aklın çatışması olduğunu göstermiştir... İnançımı açıkça söylemeye izin verin. Dinin bugün ve gelecekteki toplumsal prestiji, bizim onu özgürlükle çelişmeyecek bir tarzda açıklamamıza bağlı olacaktır. Tarihte ne zaman bir din özgürlüğe karşı çıksa zarar gören taraf din olmuştur. Hatta adalet bile özgürlükle çeliştiğinde, adalet zarar görmüştür... Eğer bir düşünce zorla bastırılırsa, o düşünce halkın aklında ve kalplerinde mayalanmaya devam edecektir. Dolayısıyla en iyi hükümet sistemi düşüncelerin hiçbir sınır olmadan ifade edilmesine izin veren hükümet sistemidir... Özgürlüğün olmaması İslam'ı yok eder. Eğer fikirlerimizi serbest bir ortamda mantıklı bir şekilde haklılaştıramazsak ve bunun yerine Allah, İslam ve Kur'an adına her şeyi halka dayatmayı seçersek, gençlerimizin İslam'dan uzaklaşması ihtimali doğar."²²

Hatemi'nin halkın büyük teveccühü ile gerçekleşen iki dönem Cumhurbaşkanlığı, her ne kadar beklentileri karşılamamış ise de, toplumun biraz nefes almasını sağlamıştır. Hatemi'nin uzlaşmacı kişiliği, Rehber Hamaney ile ciddi bir çatışmaya girmesini engellemiştir.

Hatemi'den sonra Ahmedi Necad iki dönem cumhurbaşkanlığı yapmış, onun ardından 2013 seçimlerinde Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı olmuştur. Ruhani, seçim kampanyasından itibaren bir "denge" adamı olacağı mesajını vermiştir. Kurduğu "umut ve hikmet hükümeti", reformcu olarak bilinenler ile muhafazakarlar arasında tam bir dengeyi esas almıştır. Ruhani, Hatemi'den beklediklerini bulamayanların ümitlerini de tekrar canlandırmış; ABD ile barışa kapı aralanmış; uluslararası alanda farklı beklentiler yaratmayı başarmıştır.

²¹ Roy- Khosrokhavar, *İran: Bir Devrimin Tükenişi*, s. 34.

²² Oğuz-Çakır, *Hatemi'nin İran'ı*, s. 163-164.

İran, Ortadoğu'nun Türkiye ile birlikte devlet geleneği olan iki ülkesinden biridir. 1979 İran İslam Devrimi ile inişli çıkışlı bir süreç yaşamaktadır. Devrimin ilk yıllarında "devrim ihracı" resmi politika olarak belirlenmiştir. Her ne kadar daha sonra zaman zaman ciddi içe kapanma dönemleri yaşanmış ise de İran, başta Filistin olmak üzere Müslümanların sorunlarına hiç ilgisiz kalmamıştır. Humeyni'nin Salman Rüşdi için ölüm fermanı yayınlamış olması da bu doğrultuda anlaşılabilir. İran nükleer teknolojiye sahiptir ve bölgesel güç olabilmek amacıyla nükleer silah üretme yolundadır. İran'ın Türkiye ile rekabet halinde olduğu sıklıkla dile getirilir.

Ben son bir ay içinde Balkanları dolaşma imkânı buldum. Romanya'da ve Arnavutluk'ta "Sarı Saltuk Buluşması" başlıklı toplantılara katıldım. Bulgaristan Deliorman bölgesindeki Razgrad'da Sarı Saltuk'tan hareketle İslam ortak paydasını anlatmaya çalıştım. Bu vesileyle Sarı Saltuk'u keşfetmiş oldum. Konu ile ilgisi yok ama hemen belirteyim; Osmanlı'yı, Osmanlı'nın kurduğu cihan imparatorluğunun felsefesini, Osmanlı'nın Balkanlarda asırlarca nasıl tuttuğunu anlamak istiyorsanız, anahtar kavramın adalet olduğunu görmek gibi bir niyetiniz varsa, lütfen Saltukname'yi okuyunuz. Bu parantez içi bilgiydi. Arnavutluk'ta yaşayan Bektaşilerle ilgili bazı gözlem ve tespitlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Bir Bektaşi Tekkesi'ni ziyaret ederken, orada bulunan bir derviş, Bektaşilerin Şii olduğunu söyleyince, dilimin döndüğü kadar bu bilginin doğru olmadığını anlatmaya çalıştım. Daha sonra benzer bir cümleyi Arnavutluk Bektaşilerinin lideri Baba Mondi'den de işittiğimde hemen itiraz ettim. Konuyu araştırdığımda karşıma İran'ın oradaki faaliyetleri çıktı. İran, kurmuş olduğu üç vakıfla faaliyet yürütmekte; Bektaşi çocukları İran'a götürerek eğitmektedir. Türkiye ne yapıyor diye sorarsanız, üç ayrı resmi kuruluşun üç ayrı istikamete çektiğini, devlet aklının etkin olmadığını, Türkiye'deki her tarikatın, oralara yeniden kök salmak için canhıraş bir şekilde uğraştığını hatırlatabilirim... İran, Bektaşileri Şiileştirmeye çalışıyor, bizimkiler de Sünnileştirmeye... Hiç kimsenin İslam Ortak Paydası diye bir derdi yok. Orada yaşayan insanların da aslında "İslam" diye ciddi bir kaygısı yok... Müslümanlar birbirlerini yemekten keyif alıyorlar... Bunun örneğini de Makedonya'da, Kalkandelen'de Harabati Baba Tekkesi'nde gördüm. Şiiler oradaki Bektaşilere de uzanmışlar. Tekke'nin

girişinde sizi Sünniler karşılıyor. Daha sonra köşeye sıkışmış Bektaşileri buluyorsunuz. Yine birbirleri ile uğraşıyorlar...

İran ile Türkiye arasında asırlardır savaş yok. Ancak Türkiye her ne kadar İran ile ilgilenmez ise de, İran'ın gözünün sürekli Türkiye'nin üzerinde olduğunu görebilmek için özel bir çabaya ihtiyaç olmadığını düşünüyorum. Türkiye'de Caferi mezhebine mensup vatandaşlarımız var. Caferilerin din adamlarının önemli bir kısmı Kum'da eğitiliyor... İran'ın devrim sürecinin başından beri Türkiye'deki Alevi-Bektaşilerle de yakından ilgilendiğini biliyoruz. Çorum'da Ehl-i Beyt Camii etrafında kümelenen bazı Alevi orijinli kişiler, kendilerinin Caferi mezhebinden olduğunu iddia ediyorlar. Ayrıca pek çok Alevi Dedesi'nin kabileler halinde İran'a götürülüp gezdirildiği de basına yansıyan haberler arasında. Bu bilgiler bile hızı azalsa da İran'ın devrim ihracından, daha doğru bir ifadeyle Şiiliği yayma politikasından hiçbir zaman vaz geçmeyeceğini akla getirmektedir.

Şimdi de İran'la ilgili bazı tespitlerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Ben İran'a ilk defa 1991 yılında gitme imkânı bulmuştum. İstanbul'da İSAV'ın düzenlediği Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu'na hazırlık amacıyla gittik ve 15 gün İran'ı dolaştık. Güney kısımlar, daha doğrusu Şiraz hariç İran'ın önemli bir kısmını görme fırsatımız oldu. Savaşın acılarının çok taze olduğu bir dönemde, acının, gözyaşının her yere sinmiş olduğunu görmek insanın içini acıtıyordu. Kum'da İran İslam Devrimi ile ilgili çekirdek oluşumlardan kalan izleri görmeye çalıştık. Bir Ayetullah'a şöyle bir soru sormuştum: “Bana göre siz Müslümansınız, Tevhid'e ahrete ve nübüvvete inanıyorsunuz; ben İmamete inanmıyorum. Size göre ben Müslüman mıyım?” Cevap anlaşılabilir nitelikteydi: “Evet bize göre siz de Müslümansınız; çünkü İmamet dinin değil, mezhebin esasıdır. İmamete inanan Müslüman Şii olur.” Böyle bir cevap elbette sorgulanamaz. Ancak klasik Şii kaynaklarda İmamet'in “usulu'd-din”den sayıldığını bilmek, ister istemez akla “takiyye” ile ilgili soruları getiriyor... Kum'da sokakta Hz. Ömer'e lanetin gündelik hayatın bir parçası olduğunu fark etmenin üzüntüsünü yaşadığımı belirtmeliyim. İsfahan muhteşem tarihi eserleriyle, gülleriyle zihnimde özel bir yer buldu. “İsfahan nısfu Cihan” sözünün boş yere söylenmemiş olduğunu düşündüm. Beni orada en çok etkileyen husus,

Melikşah'ın ve Nizamülmülk'ün sıradan bir mekânda, kaderine terk edilmiş duygusu yaratan mezarları oldu. Meşhed'de savaşın gerçek yüzünü yansıtan tablolarla daha fazla karşılaştık. İmam Rıza'nın türbesini, gümüş parmaklıkların öpülmekten aşınmış olduğunu, gömülmeden önce türbenin etrafında dolaştırılan cenazeleri, türbenin altının yedi kat mezarlık olduğunu; bir zamanlar orada İmam Rıza ile Harun Reşit'in yan yana yattıklarını bilmek Şiiliği anlamak açısından oldukça önemliydi. Meşhed yakınlarında Gazzali'ye ait olduğu söylenen köhne bir caminin dibinde bir mezarı ziyaret ettik. Firdevsi'nin türbesi ise ihtişamını koruyordu... Meşhed'de Azeri asıllı Ayetullah Zencani'nin medresesine gittik. Ayetullah çok hoş sohbet bir insan, *Mesnevî*'den dizeler okudu, Türkçe'ye tercüme etti. Sorular faslı gelince ben hiçbir art niyet taşımaksızın, klasik Şii kaynaklardaki Kur'an'ın tahrifi ile ilgili husus hakkında ne düşündüklerimi sordum. Bir anda ortalık buz kesti. Aklımda kalan bazı cümleler: "Bu soruları Siyonistler Müslümanların arasını açmak için soruyorlar. Biz Müslümanların birlik-beraberlikleri için çalışıyoruz. Biz Kur'an'a inanıyoruz..." Gezi boyunca zihnimi meşgul eden, Şiilerin kendi kaynaklarına eleştirel yaklaşımaya çalışacaklarının cevabı açık seçik ortaya çıkmıştı. İmamet anlayışı, Şia'nın özellikle 12 İmamla ilgili olan geleneği din gibi algılamasına, daha doğrusu dinle özdeşleştirmesine yol açtığı için, o zeminde geleneği eleştirmek, doğrudan dini eleştirmek olarak anlaşılıyordu... Humeyni'nin yaptığı işin, tahmin ettiğimden daha önemli olduğunu, ancak Humeyni ile birlikte Şiiliği içten dönüştürme çabalarının da akamete uğradığını fark ettim. Müslümanların en temel sorununun "özgürlük" olduğunu derinlemesine kavradım. Dönüşte Ağrı Dağı gözüme o kadar güzel göründü ki...

İran'a ikinci gidişim 2004 yılında oldu. XVIII. Yüzyılda Şii-Sünni İttifak Arayışları başlıklı bir tebliğ sundum. 13 yıl zarfında pek çok şeyin değiştiğini, insanların biraz daha anlamaya, sorgulamaya çalıştıklarını fark ettim. Daha sonra bunun Hatemi döneminin getirdiği, nefes almayı kolaylaştıran atmosferle ilgili olduğunu anladım. 2007'deki gidişimde toplumda gerilimin arttığını, korkunun tekrar her şeyi kuşatmaya başladığını müşahede ettim.

2007 yılında katıldığım Tahran'daki uluslararası toplantıyı, "İran Derin Devleti"nin beyni olduğu söylenen İmam Sadık Üniversitesi

düzenlemişti. Konu: “Bilimsel Cihat: İslami Vahdet” idi. Ben, “Kerbelâ’yı Doğru Anlamak ve Mezhep Çatışmalarını Önlemek” başlıklı bir tebliğ sundum. Mezheplerin dinle özdeşleştirilemeyeceğini, Hz. Peygamber’in sağlığında Sünniliğin olmadığını, mezhepler üstü düşünmek gerektiğini söylediğimde hemen herkesin hoşuna gitti. Ancak Hz. Peygamber’in sağlığında Şiiliğin de olmadığını, Kerbelâ’da Hz. Hüseyin’i şehit edenlerin Sünniler olmadığını söylediğimde, salonda, “susturun bu adamı” diye seslerin yükselmeye başladığını unutmam mümkün değil... Tahran’daki toplantı hakkında anlatılacak çok şey var. Ancak şimdilik sadece sonuçlarla iktifa edeyim:

1. Baskının olduğu yerde, sağlıklı dindarlık gelişemez. 2. Müslümanların işi gerçekten çok zor. 3. İslam adına bir şey yapılacaksa, bu ancak Türkiye’de yapılabilir; Türkiye, kendi iç sorunlarını çözse, dünyadaki bütün Türklerin göz bebeği olur ki, şimdiden olmaya başlamış bile.

İran İslam Devrimi nereye gidiyor? Bu tebliğ boyunca hep bu sorunun cevabını aradım. Bize ışık tutacak bir iki hususa daha işaret etmek istiyorum. Daru’t-Takrib, yani mezhepleri yakınlaştırma faaliyeti... İslam dünyasında Şii-Sünni ittifak arayışlarının en görünür tezahürleri XVII. Asırda Nadir Şah zamanında ortaya çıkmıştır. Yapılan tartışmalarda Şia’nın beşinci hak mezhep olarak kabul edilmesi ve sahabeye sebb meselesi öne çıkmıştır. Bu doğrultudaki arayışların en mühim temsilcilerinden birisi Cemaleddin Afgani olmuştur. Onun talebesi olan Reşit Rıza’nın kaleme aldığı *Muhaveretu’l-Muslih ve’l-Mukallid* isimli eseri *İslam’da Birlik ve Fıkıh Mezhepleri* adıyla Türkçe’ye de tercüme edilmiştir. Bu doğrultudaki arayışlar 1947 yılında, Mısır’da “Daru’t-Takrib Beyne’l-Mezahib” isimli bir oluşumu beraberinde getirmiştir. Amaç Şiiilerin ve Sünnilerin birbirlerini tanımalarını kolaylaştırmak olarak belirlenmiştir. 1972 yılına kadar faaliyette bulunan ve muhtelif dergi ve kitap yayını yapan kurum, o tarihte kapanmıştır. Daha sonra bu merkezin Seyyid Ali Hamaney zamanında yeniden açıldığı ve faaliyete başladığı bilinmektedir. Daru’t-Takrib merkezinin faaliyetleri, her ne kadar mezhepleri yakınlaştırmak amacıyla olsa da, çoğu zaman Şiilik propagandasının ötesine geçmemektedir. Bu doğrultuda iki eserin Türkçe dâhil muhtelif dillere çevrilerek dağıtılması “takrib” faaliyetlerinin Şiilik propagandası olarak anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu

eserlerden birisi, Muhammed Ticani'nin Türkçeye "Nasıl Hidayete Kavuştum" ve "Doğruya Doğru" adlarıyla çevrilen, Kum'da, İstanbul'da ve farklı yerlerde basılan "Sümme'h-tedeytü" isimli kitabıdır. Kitap Sünni iken Şii olup "hidayete" eren Ticani'nin serüvenini anlatmaktadır. Aynı yazarın "Li Ekune maa's-Sadikin" isimli Ehl-i Sünnet ve Şia'yı karşılaştırdığı, Şia'nın üstün olduğunu göstermeye çalıştığı bir eseri daha vardır. Bir diğer kitap ise Seyyid Muhammed Musevi'nin *Peşaver Geceleri* isimli eseridir. Bu eser Musevi'nin Sünni âlimlerle yaptığı tartışmaları anlatmaktadır. Peşaver'de on gün süren bu tartışmaların sonunda "Ehli Sünnetin büyük şahsiyetlerinden altı kişi, hak olan Şia mezhebini kabul ederek Şii olduklarını ilan ettiler."²³ Umarım, esas olanın en temelde insan olmak, daha sonra da Şii ya da Sünni olmadan önce Müslüman olmak olduğunu, Müslümanlar bir gün anlayabileceklerdir...

İran İslam Devrimi'nin ve Şiiliğin bu süreçte geldiği yeri ve son durumunu anlayabilmek için İran-Suriye ilişkilerine bakmakta fayda vardır. Ca'feri (İsnaaşeri) ulemanın Nusayrilere yakın zamanlara kadar pek sıcak bakmadıkları bilinmektedir. Ancak İran'ın Suriye ile yakın ilişkisi vardır. İran-Suriye ilişkisi, Suriye'deki çalkantılarla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. İran, açıkça Suriye'de Esed rejimini desteklemekle kalmamış, şimdiye kadar Filistin konusunda çok etkin olan Lübnan'da Hizbullah'ı da, Esed güçlerinin yanında savaşmaya yönlendirmiştir. Hizbullah, Lübnan'daki Şii Emel örgütünün, İslam Devrimini müteakip, İran'ın etkisiyle önce Şii Emel-İslami diye, sonra da İslami Emel'in Hizbullah'a dönüşmesiyle oluşmuş bir örgüttür. İran'ın ve Hizbullah'ın Esed rejiminin yanında yer alması, Esed'in içinden geldiği Nusayriliğin Şia'nın bir alt kolu olması ile elbette ilgisi vardır. Suriye, Lübnan'daki Şiiler açısından da çok önemlidir. Suriye'de rejimin düşmesi, hem İran'ın Ortadoğu'daki etkin rolünü, hem de özellikle Lübnan üzerindeki etkisini yitirmesi anlamına gelecektir. İran-Suriye ilişkisinin Irak'la da doğrudan ilgisi vardır. Bu son gelişmeler, İran'ın gittikçe Şiiliği daha fazla ön plana çıkarttığı şeklinde yorumlanabilir.

²³ Seyyid Muhammed Musevi, *Peşaver Geceleri*, İstanbul, Kevser Yayınları, 2004, s. 19.

Suriye ve Orta Doğu'daki diğer gelişmeler açısından bakıldığında iki husus dikkat çekmektedir: Birincisi; İslam dünyası ciddi bir sınırlı süreçten geçiyor. Suriye'de oluk oluk kan akıyor. Irak'ta oluk oluk kan akıyor. Müslümanların yaşadığı her yerde kan ve gözyaşı var. Mezhep farklılıkları en başta gelen çatışma sebeplerinden birisi... Şimdi Şiiliği merkeze alarak İslam coğrafyasındaki nüfus oranlarına bir göz atalım; ortaya çıkan tablo, muhtemel bir Şii-Sünni mezhep çatışmasının, bir domino tesiriyle İslam dünyasına yayılıp yayılamayacağı konusunda bize bir fikir verebilir. Şiiilerin, bir buçuk milyarı aşan Müslüman nüfus içindeki yeri, en iyimser tahminle %10-15 civarındadır. Bu oran Şia'nın alt kolları olarak İmamiyye, Zeydilik, İsmailiyye, Nusayrilik, Dürzilik gibi bütün farklı fırkaların toplamını ifade etmektedir. Irak'ın %60'ı Şii'dir; Suriye'nin %12'si Nusayri, Kuveyt, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri'nde %30 ila %70 arası Şii nüfus var. Suudi Arabistan'da, en zengin petrol yataklarının olduğu yerde %15-20 arası Şii var. Devam edelim; Azerbaycan'da %70-75 Şii nüfus mevcuttur. Yemen'de Zeydiler yaşar. İran'da ve Azerbaycan'da Sünnilerin de yaşadığı pek akla gelmez. Aslında mezhep çatışmalarının yoğun yaşandığı, Şii-Sünni mezhep çatışmasının her gün onlarca insanın hayatına mal olduğu yerlerden birisi Pakistan'dır. Gün geçmez ki ciddi bir olay yaşanmasın; Şiiilerin yoğun olduğu yörelerde bir bomba patlamasın; onlarca insan hayatını kaybetmesin... Pakistan'da Ahmediler İslam dışı ilan edildikleri için, çatışmanın bir boyutu da onlarla ilgili... Ama Türkiye nedense orada olup bitenlerle, hele mezhep çatışması boyutuyla pek ilgilenmiyor. Nüfusu bir milyarı aşmış bulunan Hindistan'da yaşayan Müslümanların % 15-20'sinin Şii olduğu biliniyor. Afganistan'da da %15-20 oranında Şii mezhebine mensup Müslümanla yaşıyor. Türk kökenli Hazaralar Şii'dir. Bu vesileyle aklıma gelen bir hususu dikkatinize sunmak isterim: Şiilik hep İran'ın, Farsların meselesi gibi değerlendirilir genellikle. Aslında bu mesele, bizler pek farkında olmasak da, Türklerin, Türk dünyasının birinci derecede öncelikli bir meselesidir. Şiilik-Sünnilik konusu, bir karniyarık gibi Türk dünyasını ikiye bölmektedir. İran ile Türkiye arasında, Allah korusun, bir çatışma olsa ne olacak? Bu sadece iki devlet arasındaki bir savaş olarak değerlendirilebilir mi? Böylesi muhtemel bir ça-

tışmanın yaratacağı travmanın boyutlarını düşünmek bile insanı rahatsız etmeye yetiyor.

İkinci dikkat çekmek istediğim husus ise şudur: Eğer Müslümanların muhtemel bir mezhep çatışmasına sürüklenmesini, bu yüzden kan akmasını önlemek istiyorsak, yapılacak ilk iş, Kur'an'ın kurucu ilkelerini esas alan bir İslam anlayışının oluşmasını sağlamaktır. Böylece mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu, Hz. Muhammed'in sağlığında mezhep, tarikat ve cemaat olmadığı; bu tür dini nitelikli oluşumların, Hz. Peygamber'in vefatından sonra, muhtelif sebeplerle ortaya çıktıkları anlaşılır hale gelecektir. Bu yaklaşım, kaybettiğimiz İslam Ortak Paydası bilincinin yeniden inşa edilmesine de imkân sağlayacaktır. Bir insanın Müslüman olması için herhangi bir mezhebe bağlı olması gerekmez. Kur'an'da belirtilen temel iman esaslarına inanan bir kimse, kim olursa olsun, hangi mezhebe, hangi etnik gruba mensup bulunursa bulunsun Müslümandır, İslam dairesi içindedir. Bir Şii, bir Sünni 'ben Müslümanım' diyorsa Müslümandır. Hiç kimsenin 'ben Müslümanım' diyen insanın Müslümanlığını sorgulama hakkı yoktur. Ama günümüz Müslümanlarının önemli bir kısmı, Allah'ın Peygambere vermediği bir yetkiyi kendisinde buluyor ve insanları kendisi gibi Müslümanlaştırmaya çalışıyor. Allah Peygambere diyor ki "Biz isteseydik herkesi Müslüman yapardık. Sana mı kaldı herkesin Müslüman olması." Biz imanın bireysel olduğunu, dileyenin kendi hür iradesi ile inanacağı gerçeğini unutuyoruz. Bu gerçek unutulduğu için de Sünni'nin amacı Şii'yi Müslümanlaştırmak, Şii'nin amacı Sünni'yi Müslümanlaştırmak oluyor. Bunun temel sebebi ise cehalet ve hamakattır. Aynı zihniyet Türkiye'deki Alevilik-Bektaşılık meselesi için de geçerli. Sünnilerin büyük çoğunluğunun kafasındaki tek mesele Alevileri camiye sokabilmek... Bunu yaptığı gün mutlu olacak, bütün sorunlar çözülmüş olacak... Sanki Sünnilerin hepsi namaz kılarmış gibi... Biz, imanın da, sorumluluğun da, ibadetin de bireysel olduğu gerçeğini unutuyoruz. Herkes İslam'ı bir başkasını Müslümanlaştırmak amacıyla öğreniyor. İslam'ı kendimiz için, değer üretmek, daha iyi insan olmak, hayatımızı anlamlı kılmak için öğrenmek durumundayız.

Müslümanların hem çatışmasından kurtulabilmek, hem de özne olabilmeleri için iki konuda bilgi ve üst seviyede bilince gerek olduğunu düşünüyoruz: Birey bilinci ve İslam'ın siyasi meseleleri insana

biraktığı hususu. Kur'an iman, sorumluluk ve ahret konusunda bireyi esas alır. Topluca, mezhep, cemaat, tarikat olarak iman olmaz. Hiç kimse bir başkasına neye nasıl inanacağını dikte edemez. İman konusunda tek belirleyici bilgi kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Hiç kimse bir başkasının günahını çekemez. Zerre kadar hayır işleyen de, kötülük yapan da karşılığını görecektir. Hak eden cennete gider; cennete toplu rezervasyon mümkün değildir. Hz. Muhammed'in Medine'de üstlendiği siyasi liderlik, peygamberliğin tamamlayıcı bir unsuru değildir; beşeri bir sorumluluktur. Hz. Ebu Bekir'in liderliği, dini değil, beşeri bir liderliktir; hilafet dini değil, beşeri bir kurumdur. İslam dini siyasi meseleleri insana bırakmıştır. Biz bunu kavrayabilirsek, o zaman dinin siyasilerin elinde oyuncak olmasından kurtarılmasını sağlayabiliriz. Ve bunların olabilmesi için İslam'ı özgürlük üzerinden yeniden okumak gerektiğini düşünüyorum. Çünkü Müslümanların bütün bu alanda temel sorunu insan algısında, o da özgürlük noktasında yatmaktadır. Mezhepler üstü yaklaşım özgürce düşünebilmeyi ve özgürlüğü ön plana çıkarmayı sağlarlar.

Sonuç ve Değerlendirme

İran da dâhil olmak üzere İslam dünyasının esas sorunu temel hak ve özgürlüklerle ilgilidir. İnsanın özgürlük bilincini geliştirmek; akli ve yaratıcı yeteleri etkin kullanmayı kolaylaştırmak için gelmiş olan İslam dini, içinde yaşadığımız koşullarda bir tür siyasal ideolojiye indirgenmiş, varoluşsal anlam kodları büyük ölçüde boşaltılmıştır. Fıtrata uygun özgürlük bilinci gelişmeden, ne özne olmak, ne de İslam'ın bir din olarak egemenlik iddiasının olmamasının anlam ve önemini kavramak mümkün olabilir. İslam dini siyasi meseleleri insana bırakmıştır. Bu sebepten, Harici, Şii ve Sünni siyaset teorileri ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Müslümanların son iki asırdır yaşadıkları ağır tecrübeler, sömürgecilik, tepkisel İslam anlayışının ortaya çıkmasına, Müslümanların yaratıcı yetelerini etkin kullanamadıkları için, evrensel yaratma sürecine yakarak, yıkarak, yok ederek, öldürerek katılmaları gibi bir yanılmanın içine sürüklenmelerine yol açmıştır. Müslümanların önemli bir kısmı, bütün sorunların siyasetle ve siyasi güçle çözülebileceğini düşünmektedirler. Bu durum, maalesef din ve siyaset dilinin aynileşmesine yol açmıştır.

Siyasetin şiddet içeren ayrıştırıcı dili, birtakım ayrılıkların ve ayrılıkçı duruşların dinden meşruiyet bulmalarını kolaylaştırmaktadır. İran İslam Devrimi, gerek oluşum süreci gerekse çeyrek asrı aşan deneyimi ile Müslümanların ne yaptıkları, ne yapmaları gerektiği, İslam'ın evrensel boyutunun ve temel kurucu ilkelerinin nasıl anlaşılacağı, dinin siyasi icraatı meşrulaştırıcı bir araca dönüştürülmesinin ne tür sorunlara yol açabileceği gibi hususlarda geleceğe ışık tutabilecek bir birikim oluşturmuştur. Görülmektedir ki, din ne şekilde olursa olsun bir tür siyasal ideolojiye indirgendiği zaman birleştirici olma vasfını kaybetmeye başlamaktadır.

Hiç kuşkusuz İran'da İslam Devrimi'ne giden süreçte, olayı anlamaya nereden ve hangi tarihi esas alarak başlarsak başlayalım, Şiiliğin kültürün ruhuna sinmiş protest yapısı, özgürlükçü arayışların her türüne damgasını vurmuş gibidir. İçinde yaşadığımız zaman diliminde Caferi (İsnaaşeriyye) Şiiliğinin resmi mezhep olduğu tek ülke İran'dır. Aslında varlığını muhalif olmaya ve protest karakterine borçlu olduğunu bildiğimiz Şiiliğin, küreselleşmenin asit gibi her şeyi erittiği, katı olan her şeyin buharlaşmaya başladığı bir zaman diliminde, iktidarla olan sınavını başarıp, yeni bir form kazanarak varlığını nasıl idame ettireceği doğrusu merak konusudur. 34 yıllık iktidar süreci, "Velayet-i Fakih" nazariyesi sayesinde Şii âlimlerin siyasi sistemin en tepe noktasında "Rehber" olarak yer almak suretiyle toplumsal hayatın akışında belirleyici olmasını sağlamıştır. Ancak "Velayet-i Fakih" nazariyesinin kendisi de geleneksel Şiiliğin akışında ciddi bir kırılma noktasıdır. Şiilik ve Şia gerçekten çetin bir sınavdan geçmektedir.

Aslında bu sınav, Türkiye de dâhil bütün ülkelerin, hatta bütün Müslümanların sınavıdır. İslam'dan vazgeçmek, bu topraklarda yaşayanlar için, Müslüman olmasalar bile, mümkün olabilecek bir husus değildir. Ancak mevcut anlaşılma biçimi ile İslam, ciddi olarak sorunları derinleştirmektedir. Sanıyorum tek çıkış yolu, Kur'an'ın kurucu ilkelerini esas alarak, Müslümanların 14 asrı aşan tecrübe ve birikimlerini eleştiri süzgecinden geçirerek, insanlığın geldiği noktayı doğru okuyarak, evrensel boyutu yüksek bir İslam anlayışı üretmek... Akli yeniden keşfedip etkin kullanmaksızın, bilgiye açık olmaksızın bunu başarmak elbette mümkün olmaz. Eğer İslam'ın yüksek evrensel değerlerine bütün insanlığın muhtaç

olduğunu düşünürsek, daha sağlıklı bir İslam anlayışının da, bilginin gücüne sahip olup değer üreterek yeni bir medeniyet hamlesi başlatmanın da imkânsız olmadığını fark edebiliriz. Yapılacak iş, yaşadıklarımızdan gerekli dersleri çıkartarak ölümlerin egemenliğinden kurtulmak, yüzümüzü geleceğe çevirmek ve kendi geleceğimizi inşa etmek için harekete geçmektir. Bütün bunların gerçekleşebilmesi, Müslümanların öncelikle İslam'ı adalet ve özgürlük üzerinden yeniden okumalarına bağlıdır. Müslümanların, din-birey, din-toplum, din-siyaset, din-devlet ilişkisini teorik açıdan rasyonel bir zemine oturtmak; demokrasi, insan hakları gibi yüksek evrensel değerlerle barışmak ve dini siyasetin meşrulaştırıcı bir aracı olmaktan çıkartmak gibi bir sorumlulukla karşı karşıya olduklarını söylemek mümkün görünmektedir.

1979 yılındaki İran İslam Devrimi, 20. asrın en mühim olaylarından birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Devrim sürecinde Şiiliğin belirleyici unsurlardan birisi olduğu bilinmektedir. Humeyni, bu süreçte ve sonrasında, her ne kadar Şiilikle ilgili Kerbelâ, şehadet gibi kavramları öne çıkartsa bile, bir üst dil kullanmaktan ve “İslam” vurgusu yapmaktan hiç vaz geçmemiştir. Humeyni'nin vefatından sonra bu vurgunun gittikçe etkisini kaybettiği gözlenmektedir. Mevcut koşullarda devrimin bitip bitmediği sorusu sıklıkla akla gelmektedir. Farhad Khosrokhavar ve Olivier Roy'un, devrimin 20. yılı itibariyle yapmış oldukları şu tespitlerinin pek yabana atılmayacağını söyleyebiliriz: “İslam Devrimi'nden geriye ne kalmıştır? Siyasal düzlemde bir çıkmazdadır İslam devrimi. Sistem görünürdeki mutabakatın önemli tercihlerde ön plana çıktığı ama kesin kararların alınmasını engellediği karmaşık bir denge içinde işler. Dinsel düzlemde sadece gelenek göreneklerle ve fıkıhla ilgilenen egemen muhafazakârlar ile yeni fundamentalizm, gençliğe hiçbir ideal sunmamakta ve itici gelmektedir. İslam devrimi gerçekten bitmiştir.”²⁴ Devrim, bütün muhalefeti sindirmiş ve susturmuştur; ancak yok ettiğini söylemek biraz zordur. Bu süreçte daha önce devrimi desteklemiş Abdülkerim Suruş gibi bazı isimlerin daha öz-

²⁴ Roy- Khosrokhavar, İran: Bir Devrimin Tükenişi, s. 189.

gürlükçü, demokrasi yanlışı bir iç muhalefet geliştirmeye çalıştıkları dikkat çekmektedir.

Din adı fazla zikredilmese de, uluslararası ilişkilerde her zaman etkin olan bir faktördür. Uluslararası ilişkiler perspektifinden Mehmet Şahin'in tespitlerinin önemli olduğunu düşünüyoruz: "İran'ın Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya politikalarına bakıldığında, dinin dış politikada sadece retorikten ibaret olduğu anlaşılmaktadır. İran, dini dış politikasında bir meşruiyet, güvenlik ve yayılma aracı olarak kullanmaktadır. İran'ın dış politikada kullandığı dini söylem ulusal çıkar temelli dış politikasının sadece bir türevidir. İran dış politikadaki dini söylemini, ulusal çıkar ve stratejik hesaplar uğruna rahat bir şekilde terk edebilmektedir. Ulusal çıkarlar/stratejik hesaplar söz konusu olduğunda İran, çağdaş diplomasının bütün gereklerini uygulamaktan geri kalmamaktadır. Dini devrimden sonra İran, dini söylemle bir taraftan yayılma imkânı ve yeni rejim için yaşam alanı bulmaya çalışırken diğer taraftan da kendi içinde dini rejimi koruma yoluna gitmiştir. Dış politikada kullanılan dini söylemle, dikkatler İran dışına taşınarak rejim kendini içerdeki tartışmalardan uzun süre kurtarmıştır."²⁵

İran İslam Devrimi, "takrib" faaliyeti yeniden canlanmasına rağmen, Şiiiler ve Sünniler arasındaki uçurumu daha da derinleştirmiştir. İslam dünyası, bir Şii-Sünni mezhep çatışması ile karşı karşıyadır. Bunu önleyebilmenin tek yolu, Müslümanların İslam'ın kurucu ilkeleri ve mezhepler konusunda doğru bilgi sahibi olmaları; mezheplerin beşeri oluşumlar olduğu gerçeği ile yüzleşerek, geçmişi eleştiri süzgecinden geçirmeyi başarmalarıdır. Müslümanların geleceğini ölümler belirlediği sürece, mezhep çatışmasını önlemek pek mümkün olmayacaktır.

Devrim sürecini bir kadın, bir anne, bir yargıç gözüyle yaşayan Şirin Ebadi'nin *İran Uyanıyor* isimli eseri, bize İran'ı anlama konusunda farklı bir perspektif sunmaktadır. Şirin Ebadi, 2003 Nobel Barış Ödülü sahibidir. *İran Uyanıyor* adıyla Türkçe'ye tercüme edilen kitabında kendi hayatını ve İran İslam Devrimini birlikte anlatı-

²⁵ M. Şahin, "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", *Akademik Orta Doğu*, 2008, cilt 2, sayı 2, s. 17.

yor. İran'ın son elli yılını anlamak isteyen, özellikle de nereye doğru gittiğini merak edenlere Ebadi'nin söyleyeceği çok şeyler var. Kitabın alt başlığı gibi duran şu cümle oldukça anlamlı: "Bir kadının ülkesini ve hayatını geri alma savaşı."

Ebadi, 90'lı yıllarda öldürülen İran'lı aydınlarla ilgili bir davayı savunmak için arşiv çalışması yaparken kendi ölüm emri ile karşılaşmasını dile getirdiği şu satırlar, hem ürpertici, hem de düşündürücüdür: "Akşama doğru, enerjimiz biterken, avukatların biri bize çay getirmesi için koridordaki genç askeri çağırdı. Çay tepsisi geldiğinde tekrar kafamızı dosyalara gömdük. Önceki bölümlerden daha detaylı, daha açıklayıcı bir sayfaya ulaştım ve konsantre olmak için yavaşladım. Bakan ile ölüm mangasının arasındaki bir konuşmanın deşifre metniydi. Sonraki yıllarda aklımdan çıkmayacak cümleyi ilk gördüğümde yanlış okuduğumu düşündüm. Gözlerimi şöyle bir kapayıp açtım, fakat yazı sayfadan bana bakıyordu: 'Öldürülecek bir sonraki kişi Şirin Ebadi'dir.' Bu bendim."²⁶ Benim kitabı okuduktan sonra düştüğüm not da şöyle: "Adalet hem Tanrısal yaratmanın temel yasası, hem de insan olmanın ön koşulu. Adaletin ve özgürlüğün olmadığı yerde İslam olmaz." İşin gerçeği sadece İran'ın değil, Müslüman insanın da, halkı Müslüman olan devletlerin de temel sorunu özgürlük...

²⁶ Şirin Ebadi, İran Uyanıyor, çev. E. Aksan, İstanbul, Hemen Kitap, 2013, s. 15.

Ek:**Veli Nasr'ın İran-Amerika ilişkilerini değerlendiren bir yazısı**

Amerika, İran hakkında naif olmamalı / Veli Nasr

Veli Nasr: Kısaca, Amerika nükleer programından dolayı İran'la görüşmelere yaklaşırken İran'ın teslim olmaya hazır olduğunu sanmamalıdır. Suriye'deki gevelemelerinden dolayı Amerika'nın Orta Doğu'da azalan itibarı, denklemde aynı derecede önemli bir dinamiktir.

Suriye'nin kimyasal silah stoklarının imhasıyla ilgili uluslararası anlaşma, diplomasiyi yeniden Amerikan dış politikasının merkezine yerleştirdi. Ama Suriye'de Amerika'nın "kırmızıçizgilerini" uygulamak yalnızca İran'ın nükleer programı etrafındaki daha kalın ve daha kırmızıçizgilerin üstesinden gelinmesine bir giriştir. Geçen hafta İran'ın yeni cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'nin büyüğü taarruzu ve onun görünürdeki esneklik gösterisi diplomatik çözüm için iyi bir işarettir.

Amerika İran'ın zayıf bir pozisyondayken görüşme masasına geldiğini zannediyorsa saftır. Aksine, İran Arap Baharı'ndan bölgedeki rakiplerine göre daha iyi pozisyonda çıktı. Müttefiki Suriye'deki karışıklık da paradoksal bir şekilde onu daha da kuvvetlendirdi. Ruhani'nin İran'ı Arap komşularından ayıran ve İran'ı çözüm için arabuluculuk yapabilecek yegâne ülke olarak gösteren ifadelerine dikkat edin.

Son beş yılda Amerika, ancak yaptırımlarla zayıflatılmış bir İran'ın nükleer anlaşmayı kabul edeceğini düşündü. İran ekonomisi gerçekten darboğazdadır. Bu da İran dini lideri Ayetullah Ali Hamey'nin, kendisi adına Batıyla konuşsun diye eski nükleer baş müzakereci Ruhani'yi öne sürme kararının anlaşılmasına yardım eder.

İran'ın Suriye'deki iç savaşta mezhebi anlamda tecrit olduğu da doğrudur. Suriye'deki iç savaş ülkedeki büyük Sünni nüfusu Şii İran ve onun müvekkillerine (Suriye, Lübnan ve Irak'taki hükümetler) karşı öfkelenirdi.

İran'ın diplomatik esnekliği ciddidir ama teslim olmaya hazır olduğu düşünülerek hata yapılmamalıdır.

İran kendisini mağlup olarak görmüyor. Onun siyasi sistemi, halen bölgenin en muhkem ve en dirençli siyasi sistemidir. İran, şaşırıcı şekilde düzgün bir cumhurbaşkanlığı seçiminden dolayı yeni keşfedilen istikrarın keyfini sürüyor. Tahran'da bu sene 2009'da Tahran'ı, 2011'de Kahire'yi, bu sene başında da İstanbul'u felç eden sokak protestolarına benzer protestolar olmadı. Aslında Ruhani'nin hükümeti, siyasi tutukluları serbest bırakarak, sosyal medya üzerindeki kontrolleri imkan dâhilinde gevşeterek kendisine güvenini gösterdi.

Araplar öfke duysa da, Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esed'e İran desteğinin etkili olduğuna dair bölge çapında ittifak var. Bu görüş birliği, İran'ın bölgesel güç ve nüfuz iddiasını perçinliyor. Suriye, İran'ın bir başka ülkede -ve ortak sınırı olmayan bir ülkede- başarılı bir şekilde savaş verebilecek tek bölgesel aktör olduğunu gösterdi. İran Esad rejimine para ve silah verdi, Suriye'ye savaşçılar yerleştirdi, Esed'e yardım etmek için Irak'taki Şii hükümet ve Lübnan'daki vekil milis gücü Hizbullah'la bölgesel ittifak oluşturdu. Batı, Esad'ın hayati müttefikinin Rusya olduğunu düşünüyor ama asıl İran Esad'ın hayatta kalması için gerekli kartları elinde bulunduruyor.

Türkiye ve Amerika'nın Arap müttefiklerinin, İran'ı tecrit edecek bir ittifak kurmaları ümidi henüz geçmedi. Bu müttefikler önce Mısır'la şimdi de Suriye'de ne yapacakları konusunda bölündüler. Suudi Arabistan, Katar ve Türkiye Suriye'de kimi destekleyecekleri konusunda anlaşamıyorlar. Mısır'da demokratik olarak seçilmiş İslamcı cumhurbaşkanını temmuzda deviren generallere Suudi desteği Türkiye'yi bu ülkeden uzaklaştırdı. Türkiye Mursi'yi ve onun şimdi kanun dışı olan Müslüman Kardeşler örgütünü destekledi. Onlarca yıldır Basra Körfezi monarşileri, Müslüman Kardeşler'in desteğini satın almışlardı. Şimdi İslamcılar ve Körfez idarecileri Sünni Arap dünyasının desteğini kazanmak için yarışıyorlar. Bu da bölgesel arabulucu güç rolünden nemalanmak üzere İran'a stratejik bir fırsat veriyor.

Bununla birlikte İran'ın başlıca rakibi Amerika Birleşik Devletleri olmaya devam ediyor. Amerika'nın Irak ve Afganistan'dan çekilmesi ve onun Asya'ya yönelik stratejik "ekseni", Tahran'da güzel haberler olarak karşılandı. Amerika'nın bölgedeki duruşu, Obama yönetimi-

nin, kimyasal silah kullanımından dolayı Suriye'ye karşı kendi kırmızı çizgisini uygulamama kararıyla ağır bir darbe aldı. Bu, İran'ın baş müttefiki Rusya'nın Birleşmiş Milletler'de diplomatik arabulucu olarak önemli bir rol oynamaya başlamasına yol açtı.

Bu arada, Obama'nın Ruhani'yle (kısa da olsa) tarihi telefonla görüşmesinden sonra, İsrail'den gelen baskılar, İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu ile görüşmesi akabinde Obama'nın İran'ın nükleer silah sahibi olmasının önlenmesi için kuvvet kullanmayı ihtimal dışı görmediği görüşünü tekrarlamasına yol açtı. Netanyahu Birleşmiş Milletler huzurunda da Ruhani'yi "kuzu postuna bürünmüş kurt" olarak adlandırdı.

Kısaca, Amerika nükleer programından dolayı İran'la görüşmelere yaklaşırken İran'ın teslim olmaya hazır olduğunu sanmamalıdır. Suriye'deki gevelemelerinden dolayı Amerika'nın Orta Doğu'da azalan itibarı, denklemde aynı derecede önemli bir dinamiktir.

Amerika görüşme masasına itibar edilecek bir savaş tehdidi olmaksızın geliyor olacak ve yeni tesis edilen yurt içi istikrarın tadını çıkaran ve Suriye'deki önemli rolünden istifade eden bir İran'la karşı karşıya kalacak. İkisi arasındaki görüşmeler ilk kez İran'ı tehdit ederek boyun eğdirme üzerine dayalı olmayacak, aksine ikna ederek uzlaştırma üzerine dayalı olacak. Bu da Amerika'nın, Ayetullah Hamaney'in çağrıda bulunduğu "kahramanca esnekliği" karşılayacak bir yaklaşımını gerektirir.

Kısa vadede İran'la büyük bir pazarlık beklemeyin. Daha ziyade, İran'ın nükleer programını yavaşlatmak ve nükleer programı uluslararası denetime açmak üzere somut adımlar karşılığında belli yaptırımların kaldırılmasını bekleyin. Bu karşılıklı güven inşa edebilecek ve başarılı olması için diplomasiye gereken enerjiyi sağlayacak önemli bir ilk adım olacaktır.

Kaynak: The New York Times

Dünya Bülteni için çeviren: Arif Kaya

Dünya Bülteni, 10 Ekim 2013

Yararlanılan Bazı Kaynaklar

- Algar, Hamid, (1988) İslam Devriminin Kökleri, çev. M. Çetin Demirhan, İşaret Yayınları, İstanbul.
- Arjomand, Said Amir, (1988) The Turban for the Crown The Islamic Revolution in Iran, Oxford University Press, New York.
- Dabaşı, Hamid, (2008) İran: Ketlenmiş Halk, çev. Emine Ayhan, Metis, İstanbul.
- Ebadi, Şirin, (2013) İran Uyanıyor, çev. E. Aksan, Hemen Kitap, İstanbul.
- Haghighat, Seyyed Sadegh (ed), (2000) Six Theories About the Islamic Revolution's Victory, Alhoda Publishers, Tehran.
- Hiro, Dilip, (1985) Iran Under the Ayatollahs, Roudledge- Kegan Paul, London.
- Humeyni, (1989) İmam Humeyni'nin İlahi ve Siyasi Vasiyetnamesi, İran İslam Cumhuriyeti Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı, Ankara.
- Humeyni, Ayetullah, (1979) İslam Fıkında Devlet, çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul.
- Hüseyin, Asaf, (1988) İran'da Devrim ve Karşı Devrim, çev. Taha Cevdet, Pınar Yayınları, İstanbul.
- İran İslam Cumhuriyeti Anayasası, (1980) çev. Ömer Okumuş, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Khamenei, Ayatollah Seyyed Ali, (2004) Select Speeches, tr. Sadroddin Moosavi, vol: I-II, Alhoda, London
- Khosrokhavar, Farhad-Roy Oliver, (2013) İran: Bir Devrimin Tükenişi, çev. İsmail Yerguz, Metis, İstanbul.
- Moın, Baqer, (2005) Son Devrimci Ayetullah Humeyni, çev. O. C. Önertoy, Elips, İstanbul.
- Muhaciri, Mesih, Halkların Kurtuluşu ve İslam Devriminin Dinamikleri, çev. Gürsel Uğurlu, İstanbul

- Musevi, Seyyid Muhammed, (2004), Peşaver Geceleri, Kevser Yayınları, İstanbul.
- Nasr, Veli, (2007) The Shia Revival: How Conflicts within Islam Will Shape the Future, W. W. Norton- Company
- Oğuz, Sami- Çakır, Ruşen, (2000) Hatemi'nin İran'ı, İletişim, İstanbul.
- Onat, Hasan, (1993) Emeviler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği, Diyanet Vakfı, Ankara.
- Onat, Hasan, (1996) Yirminci Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi, Ankara.
- Şahin, M. (2008) "İran Dış Politikasının Dini Retoriği", Akademik Orta Doğu, Cilt 2, Sayı 2, ss: 7-17.
- Ticani, Muhammed, Nasıl Hidayete Kavuştum, çev. Hasan Yıldırım, Kum.